

“... ja, jeg har set, kysset og med tårer spist slagtefåret”

Et ph.d.-projekt om individualiseret kristendom i Det Københavnske Brødresocietet (1739-1771)

Af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Sigrید Nielsby Christensen

1700-tallets danske kirkehistorie er præget af forholdet mellem den enevældige statskirke og pietistiske forsamlinger. De pietistiske impulser kom særligt fra Tyskland, og i slutningen af 1730'erne blev der grundlagt et herrnhutisk brødresocietet i København med fokus på fromhed og religiøs selvprøvelse. Det er en fascinerende, men på flere måder upåagtet del af kirkehistorien.

I arkivet i Herrnhut

I Brødremenighedens centrale arkiv i Herrnhut opbevares i dag en betydelig mængde uudforskede arkivalier fra Det Københavnske Brødresocietet (herefter Societetet). Dette kildemateriale består af mangfoldige genrer, der på forskellig vis afspejler Societetets virke. Der er medlemskataloger, forsvarsskrifter og rapporter, som giver et konkret indblik i Societetets spændingsfyldte forhold til det omkringliggende samfund. Der er også breve, levnedberetninger (*Lebenslauf*) og forskellige dagbøger (*Diarier*), som giver en dybere forståelse af medlemmernes individuelle kristendomsopfattelser og religiøse udviklinger.

Fælles for alt dette stof er, at det hidtil kun har været genstand for få kirkehistoriske undersøgelser. Ikke desto mindre er det et rigt materiale, der giver læseren indsigt i nogle af tidens mest lukkede religiøse aktiviteter, hvis individualiserede og antiautoritære kristendomsforståelser fik indflydelse langt ind i 1800-tallet og de gudelige vækkelsesbevægelser – endda helt frem til Søren Kierkegaard og det 20. århundredes eksistensteologi.

Enevældens religionspolitik – en bjørnetjeneste for statskirken?

I september 1739 var det endelig lykkedes at oprette et societet i København efter adskillige forsøg op gennem årtiet. Begejstringen blev dog kort efter overskygget af usikkerhed for fremtiden, da Christian VI (1699-1746) den 13. januar 1741 publicerede “Konventikelpakten”, der forbød gudelige forsamlinger uden gejstligt tilsyn. Kongens uvilje imod den herrnhutiske indflydelse kom også i de efterfølgende år til udtryk gennem flere nye begrænsende forordninger.

Når man undersøger materialet fra Societetet, rejser der sig imidlertid det

spørgsmål, om statsmagtens restriktioner opnåede sine hensigter. Beretninger fra 1741 peger i retning af, at konventikelplakaten imod sin intention bevirkede en strammere organisering af Societetet, der hurtigt medførte en markant øget tilgang. Societetet vurderer selv, at de havde "stor Nytte" af kongens forordning, hvilket bekræftes af medlemstallene. Der rapporteres til menigheden i Herrnhut om 30 medlemmer i begyndelsen af 1741. I juli-august 1742, godt halvandet år efter Konventikelplakaten, opregnes 80 medlemmer, og i foråret 1743 tæller personkataloget 208 medlemmer. En ikke helt ubetydelig del af disse medlemmer var teologistuderende.

Henrik Gerners forsvarsskrift

Societetet reagerede med andre ord på forordningens krav med nye modeller og løsninger, som fik en uvurderlig værdi for dets overlevelse og udvidelse. Af de tidlige beretninger fremgår det eksempelvis, at man straks efter publiceringen af Konventikelplakatens krav om gejstligt tilsyn indledte forhandlinger med Henrik Gerner (1701-1786), der var stiftsprovst ved Vor Frue Kirke. Brødrene havde på forhånd en god relation til Gerner, der var én af deres foretrukne prædikanter. Sympatien var gensidig, og Gerner gav tilsagn om, at han som autoritet for statskirken gerne påtog sig det gejstlige tilsyn med Societetets konventikler, og ordningen blev accepteret af Sjællands biskop, Peder Hersleb (1689-1757). Gerners engagement i Societetet tog til, og det betød, at han udadtil fungerede som autoritet for statskirken, men indadtil blev mere og mere grebet af den herrnhutiske teologi.

Allerede fra Gerners indsættelse ved

domkirken havde Hersleb dog haft mistanke om hans hemmelige herrnhutiske forbindelser. Derfor holdt statsmagten fortsat et vågent øje med Societetet, hvilket illustreres i Gerners forsvarsskrift fra 1742 (bevaret i *Den Ledreborgske Håndskriftsamling*). Forsvarsskriftet viser, hvordan Gerner beskyttede de herrnhutiske aktiviteter ved at dække dem ind som fromhedsøvelser, der i samtiden var fuldt anerkendt af statskirken. Eksempelvis redegør Gerner for Societetets anvendelse af selvprøvelse. Han forklarer, hvordan Societetet har erfaret "en sand Velsignelse, ved det ikke alene de, der først indfandt dem, Tiid efter anden ere blevne meere styrkede og grundfæstede i Naaden, [...] efter at de først ere blevne prøvede enten af mig, en *Catechet*, en *Student* eller anden, som har kundet være dertil i Stand."

Havde det ikke været for Gerners sidste tilføjelse, synes redegørelsen for Societetets selvprøvelsespraksis umiddelbart at flugte med statskirkens forskrifter, hvor den kirkelige autoritet var givet ved ordinationen. Udlægningen af Gerners forsvar er dog afhængigt af, hvordan standsbegrebet forstås. Medlemmerne af Generalkirkeinspektionskollegiet, som forsvarsskriftet var stilet til, forstod standen som en given autoritet inden for statskirken, hvorimod standsbegrebet inden for brødremenigheden – og for Gerner – var givet i kraft af det individuelle gudsforhold og kan betragtes som en udvidelse af det almene præstedømme – og en udfordring for statskirkens autoritet.

Individ og fællesskab

Meget tyder på, at Societetet praktiserede særegne former for selvprøvelse. Missio-

næren Christian David (1692-1751), der var en af hovedkræfterne bag Brødre-menigheden og etableringen af Societetet i København, udgav i 1733 anonymt skriftet *De 8 Saligheder*. David udfolder i værket den troendes trinvis opstigning til saligheden ved hjælp af saligprinsningerne i Matthæusevangeliet kombineret med den enkeltes selvprøvelse. På de respektive trin gennemlever den troende forskellige åndelige og mentale tilstande. De åndelige erkendelser ytrer sig som forskellige følelser, og ved identifikation af de indre rørelser kan den troende afprøve sin religiøse tilstand og derigennem afgøre sit gudsforhold. At skriftet blev anvendt efter sin hensigt, fremgår af Davids levnedsbetretning, hvor han beskriver, hvordan han prøvede Societetets brødre efter de indre tilstande, som man finder i *De 8 Saligheder*.

En anden form for selvprøvelse illustreret i arkivalierne er brugen af løsenord. Løsenord var korte bibeluddrag, der var trykt med et herrnhutisk salmevers til hver dag i året. Tanken var, at det både kunne hjælpe den enkelte og skabe en global samhørighed, når Brødre-menighederne læste og mediterede over samme tekst. David præsenterer i skriftet *Beschreibung und zuverlässige Nachricht von Herrnhut* (1735) en praksis med løsenord, der kan betragtes som en herrnhutisk videreudvikling af hallensisk pietistisk selvprøvelsespraksis. Han beskriver, hvordan formålet med brugen af løsenord er selvprøvelsen, hvorigenem individet strider mod synden for at bevare menighedens renhed. Løsenordet havde et individuelt sigte og skulle ligeledes sikre fællesskabets rette tilstand, så Gud kunne virke i menigheden.

Michael Cröger's dagbog

Denne brug findes også i Societetets dagbøger, de såkaldte diariet, der blev ført i alle Brødre-menigheder som et vidnesbyrd om Guds værk i den herrnhutiske kirke. Penneføreren Michael Cröger (1714-1800) beretter om sin ankomst til Societetet den 12. juli 1746: "Jeg blev introduceret til deres kor, og de ugifte brøders arbejde blev mig pålagt, alt dette skete med nåde og legitimation af det lille lams nærhed, mit hjerte var ret blødt og smeltede derover [...]. Br. Braadt blev mig til min højre hånd og til min nærmeste hjælper i de ugifte brøders sag givet. Løsenordet hed: selvom jeres synder er blodrøde, skal de alligevel blive snehvide, og selvom de er rosin-farvet, skal de alligevel blive som uld, Es: 1,18. Ingen er helligere end en synder, der har nåde."

Cröger beskriver med afsæt i sin egen livssituation introduktionen til koret af de ugifte brødre; efter herrnhutisk forbillede var Brødre-menigheden organiseret i mindre grupper, "kor", efter køn og civilstand. Koret blev anset som et Helligåndsværksted, hvor brødrene var Helligåndens redskaber. Gennem "Lammets" – eller Kristi – "nærhed" og dets bearbejdning af brødrenes hjerter formedes et religiøst fællesskab. Menighedsfællesskabet var gensidigt forpligtende. Individet havde sine opgaver, og fællesskabet skulle understøtte individet i sit arbejde.

Hvordan menighedsfællesskabet understøttede en individualiseret kristendomsforståelse, udtrykkes i Societetets dagbog ved, at Cröger tildeles en hjælper, broder Braadt, der skal støtte ham i udviklingen af sin religiøse identitet og styrkelse i troen. Afslutningsvis anvender Cröger et løsenord, der understreger,

hvordan brødrene individuelt betragtes som syndere, men inden for menighedsfællesskabet erfarer Guds nåde og velsignelse gennem Lammets nærhed.

Atypisk for genren sammenskriver Cröger Societetets dagbog med sine personlige oplevelser og refleksioner. Derfor er Crøgers dagbogsføring præget af et subjekt, der veksler mellem det individuelle “jeg” og det kollektive “vi”. Grammatikken afspejler således dynamikken mellem de individuelle kristendomsforståelser og det stærke menighedsfællesskab.

Det moderne religiøse gennembrud?

Spændingsfeltet mellem en individorienteret kristendom og et stærkt menighedsfællesskab er en central genstand for mit ph.d.-projekt. Kildematerialet fra Societetet kan udbygge vores viden om forskellige tidligt moderne religiøse dynamikker, herunder spørgsmål om autoritet, selvopfattelse og menighedsfællesskabet som omdrejningspunktet for en hyperindividualiseret kristendom. Samspillet mellem individuel tro og fællesskabets opmuntring blev som nævnt understøttet af Brødremenighedens organisering med de forskellige “kor”. Både inden for det større fællesskab og inden for korene praktiserede medlemmerne troen og støttede hinandens religiøse udvikling, som Cröger også skildrer. Gennem den enkelte indre følelsesliv og det stærke menig-

hedsfællesskab finder brødrene adgang til noget større end dem selv – enheden med Kristus.

Dynamikken i opfattelsen af enhed med Kristus inden for brødresocietetet kan illustreres med en af Crøgers beretninger om menighedens fælles nadver den 29. juli 1746. Han skriver: “Vi havde en ret velsignet nadver, lammet var mig ualmindeligt nær og følbart i sit Martyrs Billede. Ja, jeg har set, kysset og med tårrer spist slagtefåret, J[esus] X [Kristus].”

Den konkrete erfaring, som Cröger beskriver, rækker ud over nadverbegivenheden og skildres også i brødrenes fællesskab, hvor de selv indoptages i Kristi samfund. Sprogbrugen er samtidig et typisk billede på det herrnhutiske vokabular i 1740'erne, som både statskirken i samtiden og kirkehistorikere i eftertiden har haft vanskeligt ved at fordøje, fordi man fandt sproget “vulgært og smagløst”.

Mit projekt beskæftiger sig med Societetets menneskesyn og kristologi ved at tage dets ofte lægfolksdominerede teologi alvorligt. Gennem analyser af et hidtil kun sparsomt behandlet kildemateriale er det mit mål at belyse kristendomsforståelsen i Societetet – og dens mulige påvirkning af det moderne religiøse gennembrud.

Projektet er både tilknyttet Afdeling for Kirkehistorie og projektet *Managing Melancholy*, der ledes af lektor Tine Reeh og er finansieret af Velux Fondens kernegruppeprogram.